

**Osmanlı Devleti’nde Müslüman Kadınların Mahkemeyi Kullanmaları
Üzerine Bazı Bilgiler: XVII. Yüzyıl Sofya***

**Some Information on the Court Practice of Muslim Women in the
Ottoman Empire: XVII. Century Sofia**

İbrahim Etem ÇAKIR**

Geliş Tarihi/Received	Kabul Tarihi/Accepted	Yayın Tarihi/Published	Tür/ Type
03.06.2022	16.06.2022	30.06.2022	Araştırma Makalesi
Atf/Citation: Çakır, İbrahim Etem, “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Kadınların Mahkemeyi Kullanmaları Üzerine Bazı Bilgiler: XVII. Yüzyıl Sofya”, <i>Tarih ve Tarihçi</i> , 1 (1), 2022, s. 53-72.			

ÖZET

Osmanlı Devleti’nde kadınları konu alan bazı çalışmalar yapılmıştır. Ancak Müslüman kadınların kadı mahkemesini kullanmalarına ilişkin çalışmalar az sayıdadır. Bu çalışmada Sofya’da Müslüman kadınların kadı mahkemesini kullanma pratiği ele alınmıştır. Osmanlı Devleti’nde kadınlar daha çok evlilik, boşanma, mehir, nafaka, çocuk velayeti, miras gibi toplumsal konularda kadı mahkemesine başvurmuştur. Osmanlı tarihinde kadı mahkemesinde görülen davaların kayıtlarını ihtiva eden ve toplumsal hayat, ekonomi, hukuk ve benzeri konularda ana kaynak mahiyetindeki kadı sicillerinin önemi herkesin malumudur. Bu çalışmada ana kaynak olarak kullanılan Sofya mahkemesine ait şer’iyye sicil defterleri günümüze seri halde ulaşmıştır. Şer’iyye sicillerine göre evlenme, boşanma, miras, kefalet, nafaka, alım-satım, alacak-verecek gibi pek çok konuda kadınların kadı mahkemesine başvurduğu anlaşılmaktadır. Müslüman kadınlar genellikle vekil aracılığı ile mahkemede işlerini yürütürken zimmi kadınlar ise mahkemeyi doğrudan kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu araştırmada Sofya’da Bulgaristan Milli Kütüphanesi’ndeki (St. Cyril and Methodius National Library) şer’iyye sicilleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sofya, kadın, şer’iyye sicili, mahkeme.

* Bu çalışma, 27-30 Eylül tarihlerinde Slovenya’da düzenlenen V. International Symposium on Balkan History Studies, Economy of Balkans and Daily Life in the Ottoman Empire Erea (September 27-30, 2017 Bled, Slovenia) sempozyumunda sunulan bildiri metnin genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE, ietem.cakir@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0676-9374.

ABSTRACT

Some studies have been conducted regarding women in Ottoman Empire. However, studies on Muslim woman use of the kadı court are few. This study investigated practice of muslim women regarding the use of kadı (muslim judge) court in Sofia. In the Ottoman Empire, woman submitted to the kadı Court on social issues such as marriage, divorce, dowry, alimony, child custody, and inheritance mostly. In Ottoman history, the significance of the kadı Registers, which contained the records of the cases held at the kadı Court and constituted the main source for issues pertaining to social life, economy, law and the like, is a well-known fact by anyone. In this study, books of shari'a records of Sofya count that were used as the main source, have reached today in series. According to the shari'a records, it is understood that woman submitted to the kadı Court for many matters such as marriage, divorce, inheritance, bailment, alimony, purchase-sale, and receivables. Muslim women went to the Ottoman court for numerous subjects such as marriage, divorce, inheritance, bail, alimony, buying-selling, receivables and payables. While muslim women generally carried out their transactions in the court with help of a proxy, non-muslim women preferred to directly use the court. This study are used in shari'a (Court) records kept in National Library of Bulgaria (St. Cyril and Methodius National Library) in Sophia.

Keywords: Sophia, woman, şer'iyeye record, court.

Giriş

Sofya, Sultan I. Murad'ın saltanatının sonlarında Osmanlılar tarafından fethedildi. İdarî bakımdan XV. yüzyılın ortalarına Rumeli beylerbeyliğinin merkezi oldu¹. Osmanlı hâkimiyetine dâhil olduktan sonra Sofya bir Türk-İslam şehri görünümü kazanmıştır. Türkler Bulgaristan'da yeni yerleşim yerleri kurdukları gibi, geldikleri şehir, kasaba ve köyleri de şenlendirmişler ve ekonomik olarak zenginleştirmişlerdir.² XVI. yüzyılda I. Süleyman'ın saltanatının başlarında düzenlenen tahrir defterlerine göre Sofya şehrinde 32 mahalle vardı. Bu mahallerden 18'inde Müslümanlar 14 mahallede ise gayrimüslimler sakin idi. XVI. yüzyılın sonlarında mahalle sayısı artmıştır (38 mahalle).³ Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre XVII. yüzyılın ortalarında şehirde 41 mahalle bulunmaktaydı⁴. Sofya şehrinde

¹ İlhan Şahin, "Sofya", *İslâm Ansiklopedisi*, 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 344.

² Selim Hilmi Özkan, "Balkanlar'da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)", *Avrasya Etüdlere Balkanlar Özel Sayısı*, 2016-2, s. 283., s. 279-314.

³ Özkan, "Balkanlar'da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)", s. 286.

⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, (haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 223.

Müslümanlarla beraber Ortodoks ve Katolik Hristiyanlar sakindi.⁵ Bu dönemde nüfusun büyük bir bölümü köylerde yaşamaktaydı.⁶

XVII. yüzyılda Sofya mahkeme kayıtlarına göre Müslüman kadınların mahkemeyi kullanma pratiğini ele alan bu çalışmanın ana kaynağı şer'iyeye sicilleridir. Şer'iyeye sicilleri ile araştırmalar özellikle 1970'li yıllardan itibaren yoğunlaşmıştır. Bu kaynaklara dayalı çalışmalar içerisinde kadınlar, Müslim-gayrimüslim ilişkileri, maddi kültür, hukuk uygulamaları gibi konular popüler konular haline gelmiştir⁷. Osmanlı kadın çalışmalarında öncü isimlerden olan Ronald Jennings⁸, XVII. yüzyılda Kayseri üzerine yaptığı araştırmalarında kadı sicillerini kullanmıştır. XVII. yüzyılda Bursa şehrinde kadınların sosyal ve ekonomik durumlarını Haim Gerber ele almıştır.⁹ Madeline C. Zilfi'nin editörlüğünde hazırlanan eser Osmanlı dönemi kadınlarına ait en önemli çalışmalar arasında yerini almıştır.¹⁰ Amira el-Azhary Sonbol'un editörlüğünde hazırlanan eser Osmanlı dönemi kadın çalışmalarına ciddi bir katkı sunmuştur. Bu eser Osmanlı kadın çalışmalarının yeniden değerlendirilmesi, şer'î mahkemede Müslüman kadınlar, Osmanlı evi, zimmi toplum ve aile hukuku, çocuklar ve aile hukuku, kadın, ahlak ve şiddet başlığı altında 18 makale ihtiva etmektedir.¹¹ Araştırmasında Şam sicillerini kullanan Najwa al-Qattan, sicillerde Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi erkek ve kadınların hukukî durumları hakkında bilgiler bulunduğunu ifade etmiştir.¹² Leslie Peirce 1540-1541 yılına ait Ayıntab kadı mahkemesi kayıtlarını kullanarak toplumsal cinsiyet, kadınların mahkemede hak arayışları, kendilerini ifade etmeleri

⁵ Rossitsa Gradeva, "Towards the Portrait of "the Rich" in Ottoman Provincial Society: Sofia in the 1670s.", *Provincial Elite in the Ottoman Empire*, 10-12 Ocak 2003 Rethymno, Crete University Press 2005, s. 149.

⁶ R.J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi*. (çev. N. Ekici), Jeo Politika Yayınları, İstanbul 2007, s. 30.

⁷ Yunus Uğur, "Mahkeme Kayıtları (Şer'iyeye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I, 2003, s. 308; Yunus Uğur, "Şer'iyeye Sicilleri", *İslâm Ansiklopedisi*, 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 11.

⁸ Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVIII-1, 1975, s. 53-114; Ronald C. Jennings, "The Office of Vekil (Wakil) in 17th Century Ottoman Sharia Courts", *Studia Islamica*, 42, 1975, s. 147-169; Ronald C. Jennings, "Zimmis (Non Muslims) in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXI-3, 1978, s. 225-293; Jennings, Ronald C., "The Legal Position of Women in Kayseri, A Large Ottoman City, 1590-1630", *International Journal of Women's Studies*, 3, 1980, s. 559-582.

⁹ Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, XII-3, 1980, s. 231-244.

¹⁰ *Women in the Ottoman Empire Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, (edit: Madeline C. Zilfi), Leiden: Brill, 1997.

¹¹ *Women, The Family, and Divorce Laws in Islamic History*, (edit: Amira el-Azhary Sonbol), Syracuse University Press 1996.

¹² Najwa al-Qattan, "Textual Differentiation in the Damascus Sijill, Religious Discrimination or Politics of Gender", *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, (edit: Amira el-Azhary Sonbol), Syracuse University Press 1996, s. 191-201.

ve mahkemede temsil konusunu incelemiştir.¹³ Kadınların kadı mahkemesini kullanmaları ve hak arayışları ile ilgili olarak Zülfiye Koçak¹⁴, İbrahim Etem Çakır¹⁵ tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki kadınları konu alan araştırmalar daha ziyade 1970'li yıllarda başlamıştır. Sosyal-ekonomik tarih araştırmaların öne çıktığı bu dönemde feminist hareketlerin de etkisi ile kadınların tarihi üzerine yoğun araştırmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmalar incelendiğinde kadın tarihi araştırmalarının büyük bir kısmı Türkiye dışından araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkçe yayınlanmış çalışmalar ise oldukça azdır. Genellikle kadı sicillerini esas alarak yapılan çalışmaların yanı sıra hukuk kaynaklarına dayalı araştırmalarda şer'iyeye sicilleri, tereke, ahkâm, şikâyet, fetva kaynakları ve vakıf defterleri gibi kaynaklar kullanılmıştır. Bu konuda kapsamlı bir literatür değerlendirmesi yapan Betül İpşirli Argıt'ın "Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın" isimli makalesi 1970'lerden günümüze kadar yapılan çalışmaları ele almaktadır.¹⁶ İpşirli'nin de vurguladığı üzere Osmanlı Devleti'nde kadın konusundaki araştırmalarda Türkçe yayınlar oldukça azdır.

Bu çalışmada şu sorular ele alınmıştır: Osmanlı Devleti'nde kadınlar hangi durumlarda mahkemeye başvurmuşlardır? Kadınlar doğrudan kadı mahkemesinde hak arayışında bulunabiliyorlar mıydı? Kadınlar hangi türden davalarda mahkemede vekil aracılığıyla temsil edilmekteydi? Vekâleten temsil ne şekilde yürüyordu? Mahkemeyi kullanmada Müslüman ve gayrimüslim kadınlar arasında bir fark var mıydı?

Kaynaklar ve Özellikleri

Günümüz Osmanlı tarihi araştırmalarında sosyo-ekonomik konular araştırmacıların daha fazla ilgi duyduğu çalışma alanları haline gelmiştir. Şer'iyeye sicillerinin, Osmanlı toplumu ve ekonomisi hakkında detaylı bilgiler veren kaynaklar arasındaki yeri tartışılmazdır. Osmanlı mahkemesinde tutulan bu kayıtlar adli, idarî meseleler olmak üzere evlenme, boşanma, miras, nafaka, vesayet, vakıflar, şehrin imarı ve düzeni, vergi ve mukataa meseleleri, zimmiler, köleler ve narh uygulaması vs. gibi toplumsal hayatın hemen her yönü ile ilgili teferruatlı malumat sunmaktadır. Bu araştırmada Sofya'da Bulgaristan Millî Kütüphanesindeki (St.

¹³ Leslie Peirce, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

¹⁴ Zülfiye Koçak, "Osmanlı Toplumunda Zimmî Kadınların Kadı Mahkemelerini Kullanma Pratiği: Vidin Örneği (1700-1750)", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 7/1, 2018, s. 167-210; Zülfiye Koçak, "Ekonomik ve Sosyal Münasebetler Özelinde Vidin'de Müslim-Gayrimüslim İlişkileri (1700-1750)", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22/2, 2018, s. 1109-1136; Zülfiye Koçak, "Ayntab Mahkemesinde Kadınların Hak Arama Mücadelelerine Dair Bazı Değerlendirmeler (1600-1650)", *Gaziantep Üniversitesi Ayntab Araştırmaları Dergisi*, 4/1, 2021, s. 15-36.

¹⁵ İbrahim Etem, Çakır, "Zimmi Kadınlar Kadı Mahkemesinde", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 21, 2014, s. 41-66.

¹⁶ Betül İpşirli-Argıt, "Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/5, 2005, s. 575-621.

Cyril and Methodius National Library of Sofia, Oriental Department) şer'iyeye sicilleri kullanılmıştır. Bu kütüphanede Sofya kazasının XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden 59 defteri mevcuttur. Yücel Özkaya, tarih ve numaralarıyla birlikte sicillerin tanıtımını yapmıştır.¹⁷ Bulgaristan Millî Kütüphanesindeki S 344 numaralı kadı mahkemesi defteri Sofya kazasına ait günümüze kadar ulaşmış en erken tarihli olanıdır. Bu defter 6 Cemaziyelahir 957 / 22 Haziran 1550-13 Cemaziyelahir 957 / 29 Haziran 1550 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Defter toplam 10 varaktan oluşmaktadır. S 1bis numaralı defter 1 Şaban 1026-24 Şevval 1027 / 4 Ağustos 1617-14 Ekim 1618 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eder. Defter 270 sayfadan oluşmaktadır. S 308 numaralı defter ise Evâsıt-ı Şaban 1028-1 Muharrem 1029 / 24 Temmuz-2 Ağustos 1619-8 Aralık 1619 tarihleri arasında içerir ve 45 sayfadan meydana gelmiştir. Defterin 31 ve 32. sayfalarında H.1140/M.1728 yılına ait kayıtlar yer almaktadır. S 85 numaralı defterde 3 Zilhicce 1090-Selhi Cemaziyelahir 1092 / 5 Ocak 1680-16 Temmuz 1681 tarihleri arası kayıtlar yer almaktadır. S 149 koduyla kayıtlı defter ise Evâil-i Zilhicce 1094-8 Muharrem 1096 / 21-30 Kasım 1683-15 Aralık 1684 tarihli olup ve 40 varaktır.

Bulgaristan şehirlerine ait kadı sicilleriyle ilgili Rossitsa Gradeva¹⁸, Nikolai Todorov¹⁹, Svetlana Ivanova²⁰, Sophia Laiou²¹, Hava Selçuk²², Meryem Kaçan Erdoğan²³, İbrahim Etem Çakır²⁴ ve Zülfiye Koçak²⁵ tarafından çalışmalar yapılmıştır.

¹⁷ Yücel Özkaya, Sofya'da Millî Kütüphane "National Biblioteque" deki Şer'iyeye Sicilleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII/24, 1980, s. 21-29.

¹⁸ Rossitsa Gradeva, "Towards the Portrait of "the Rich" in Ottoman Provincial Society: Sofia in the 1670s.", *Provincial Elite in the Ottoman Empire*, 10-12 Ocak 2003 Rethymno, Crete University Press 2005, s. 147-197.

¹⁹ Nikolai Todorov, *The Balkan City 1400-1900*. Seattle and London: University of Washington Press 1983.

²⁰ Svetlana Ivanova, "The Sicills of The Ottoman Kadis. Observations over the Sicill Collection at the National Library in Sofia, Bulgaria", *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, (edit. Kemal Çiçek), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 51-76.

²¹ Sophia Laiou, "Osmanlı Dünyasında Hristiyan Kadınlar: Rum Cemaatinin Şer'iyeye Mahkemelerinde Açtıkları Kişilerarası Davalar ve Aile Davaları (17 ve 18. Yüzyıllar)", *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, (derleyenler: Amila Buturovic-Irvin Cemil Shick), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 253-280.

²² Hava Selçuk, "Vidin'de Toplumsal Hayat: 13 Numaralı Şer'iyeye Sicili'ne Göre (1698-1699)", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, IV/14, 2012, s. 27-46.

²³ Meryem Erdoğan-Kaçan, "1166-1167/1752-1754 Tarihli (R 37 Numaralı) Rusçuk Şer'iyeye Sicili'nin Tanıtımı ve Fihristi", *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, (ed. Meral Bayrak Ferlibaş), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2001, s. 443-478.

²⁴ Çakır, "Zimmi Kadınlar Kadı Mahkemesinde", s. 41-66; İbrahim Etem Çakır, "Osmanlı Taşrasında Elitler XVII Yüzyıl Sofya Örneği", *Archivum Ottomanicum*, 33, 2016, s. 63-81. İbrahim Etem Çakır, "Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 36, 2016, s. 201-216; İbrahim Etem Çakır, "Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü XVII Yüzyılın İkinci Yarısı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56, 2016, s. 1365-1386.

²⁵ Koçak, "Osmanlı Toplumunda Zimmî Kadınların Kadı Mahkemelerini Kullanma Pratiği: Vidin Örneği (1700-1750)", s. 167-210; Koçak, "Ekonomik ve Sosyal Münasebetler Özelinde Vidin'de

Mahkemede Temsil ve Vekâlet

Osmanlı Devleti'nde kadı mahkemesinde vekil tarafından temsil edilme konusunda herhangi bir engel yoktu. Kişiler evlenme, boşanma, miras, alacak-verecek vb. konularda kendilerini vekâleten temsil ettirebilirlerdi. Birçok sebebe bağlı olarak mahkemeye gelmeyen veya gelemeyenler başvurularını vekiller aracılığı ile yapmaktaydı.²⁶ Vekâleten temsilde en az iki şahidin tanıklığı vekâlet hususu mahkeme tarafından tasdik edilirdi. Dava kaydında öncelikli olarak bu durum belirtilirdi.

Sofya kazasında kadınların vekil yoluyla temsil edilmeleri gayrimenkul alım-satımı, alacak-verecek, miras ve benzeri konularında daha yaygındı. Gayrimenkul alım satımında vekâlet temsil hususunda çok sayıda örnek sicillerde yer almaktadır. Ayşe bin Hacı Kurd, Mansur Hacı Mahallesi'nde yer alan evin kendisine düşen hissesini kardeşi Osman aracılığı ile satışını gerçekleştirmiştir.²⁷ Alaca Mescid Mahallesi'nden merhum yeniçeri Hasan Beşe'nin kızı Fatma Hatun çarşı içindeki bozacı dükkânı, kassap dükkânı ve bakkal dükkânının yarı hissesini 6000 akçeye Mahmud Ağaya satışını gerçekleştirmiştir. Fatma Hatun satış akdi için bizzat mahkemeye başvurmamıştır. Vekil olarak kocası Ahmed bin İbrahim'i görevlendirmiştir.²⁸

Kadınlar vekâleten temsilde genellikle kocalarını ya da akrabalarını tercih ediyordu. Ancak bazen akrabalık ilişkisi olmayan şahısları vekil olarak görevlendiren kadınlara rastlanmaktadır. Hacı Bayram Mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Aslan Beşe'nin zevcesi Peymane bint Abdullah, Kuzu Bağları mevkiinde yer alan bağı vekili Ali Çelebi bin Erdoğdu aracılığı ile 2000 akçeye satışını yapmıştır.²⁹ Müslüman kadınların vekil olarak mahallenin yöneticisi ve aynı zamanda temsilcisi konumundaki mahalle imamını görevlendirdiklerine dair kayıtlar vardır.³⁰ Vekâleten temsile dair bir başka örnek cariye azadı ile ilgilidir. Tahıl Pazarı Mahallesi'nden Hani Hatun bint Memi, vekili Ali bin Abdullah aracılığı ile Macar asıllı cariyesi Peymane bint Abdullah'ı azat etmiştir.³¹ Cariye azadı hususunda kocasını vekil olarak görevlendiren kadınlara da rastlanmaktadır. Hacı Bayram Mahallesi'nden Mümine Hatun bin Hasan Bey, Eflak asıllı cariyesini azat etmiştir. Mümine Hatun'u mahkemede kocası Hacı Ali temsil etmiştir.³²

Müslim-Gayrimüslim İlişkileri (1700-1750)", s. 1109-1136.

²⁶ Abacı, Nurcan, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, 122-126.

²⁷ St. Cyril and Methodius National Library of Sofia (NBKM), Oriental Department, S 1bis: 4/1. (S 1bis: 4/1. İlk sayı defter numarasını, ikincisi sayfa ve üçüncüsü ise hüküm numarasını ihtiva etmektedir).

²⁸ NBKM, Oriental Department, S 1bis: 17/2.

²⁹ NBKM, Oriental Department, S 1bis: 20/2.

³⁰ NBKM, Oriental Department, S 85: 11/4.

³¹ NBKM, Oriental Department, S 1bis: 113/1.

³² NBKM, Oriental Department, S 1bis: 160/3. Benzer dava kayıtları için bakınız: NBKM, Oriental Department, S 1bis: 33/1, 40/3, 103/1.

Kadı mahkemesinde Müslüman ve Müslüman olmayan kadınlar kimi zaman vekil aracılığıyla temsil edilmiştir. Ancak zimmi kadınların Müslüman kadınlara göre mahkemeyi doğrudan kullanma durumu daha fazladır. Bu bakımdan vekil tarafından temsil zimmî kadınlara göre Müslümanlar kadınlar arasında daha sık rastlanan bir durumdu. Özellikle zengin ve yerel seçkin kadınlar, statü sahibi kocaya sahip olanlar her zaman olmasa da genellikle kadı mahkemesine vekil gönderiyorlardı. Bunun muhtemel sebepleri arasında Müslüman kadınların kamusal alanda fazla görünür olmak istemedikleri düşünülebilir. Zimmi kadınlar ise vekil göndermek yerine Osmanlı mahkemesine doğrudan başvurmayı Müslüman kadınlara göre daha fazla tercih ediyorlardı.

Evlenme

Osmanlı Devleti'nde bilhassa XVI. yüzyıldan itibaren nikâh akidlerinin kadı mahkemesinde ya da kadı izni ile yapılmasına önem verilmiştir.³³ Padişahlar tarafından kadınlara gönderilen fermanlar dışında İbn Kemal³⁴ ve Ebussuud Efendi'nin³⁵ fetvaları ile nikâh akidlerinin kadı marifetiyle yapılması kararlaştırılmıştır. Kadı izni esasında nikâh akidinden doğan bazı sorunları ve ihtilafları azaltmak gayesiyle devlet tarafından alınan idarî tedbir olarak değerlendirilmelidir.³⁶ XVII. yüzyıl kadı sicillerinden anlaşıldığına göre Sofya'da Müslümanların evlilik akidleri kadı mahkemesinde veya kadı tarafından görevlendirilen bir din adamının huzurunda yapılmaktaydı. Ancak mahkemeye nikâh işlemi yaptırmak üzere başvuran sayısı oldukça azdır. Bu durum sadece Sofya'ya özgü değildir. Şer'iyye sicillerinde nikâh akidlerinden daha çok boşanma kayıtları yer almaktadır. İncelenen dönemde Sofya'da evlilik akdi için önce kadıdan izin belgesi alınmıyordu. Bu izinnâme doğrultusunda nikâh akidini genellikle imamlar gerçekleştirmektedir. 13 Şevval 1026 / 14 Ekim 1617 tarihli kayıta nikâh izni verilen imamlar dışında hiçbir imamın nikâh akdetmemesi kabul edilmiştir. Buna rağmen izinsiz nikâh akdi gerçekleştiren olursa bu kişilerin cezalandırılacağı belirtilmiştir.³⁷ Bu izin belgesi ile Sofya'da farklı mahallelerde ikamet eden on dört çiftin nikâh akdi için imamlara yetki verilmiştir. Bu kayıt evlenme akdinin kadı izniyle imamlar tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir.

³³ İbrahim Etem Çakır, *16. Yüzyılda Ayntab Şehri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 395-396.

³⁴ Ahmet İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 137.

³⁵ "Hâkim marifetsiz nikâh olunmaya" deyu emr-i padişahî varid olmuş iken, hâkim marifetsiz nikâh sahih olur mu? el-cevap: Olmaz". (M.Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, s. 37-38.

³⁶ Gotthard Jaschke, "Türkiye'de İmam Nikâhı", (çev. A. Mumcu), *Sabri Şakir Ansay Armağanı*, Ankara 1964, s. 16

³⁷ NBKM, Oriental Department, S Ibis: 269/1.

Mehir

İslam hukukunda mehir, kadına evlilik esnasında ödenen para veya malı ifade etmektedir.³⁸ Ekonomik bir güvence olarak kadına verilmesi gereken bu para veya mal kadının tasarrufuna bırakılmıştır. Erkek ancak kadının rızası dâhilinde bu maldan istifade edebilirdi.³⁹ Evlenmenin şartlarından olmayıp nikâhın bir neticesidir. Mehirin peşin ödenen kısmına mehr-i muaccel, daha sonra ödenmek üzere belirlenen mehire ise mehr-i müeccel denilmektedir.⁴⁰ Bazı kadınlar evlilik sırasında mehirlerini kocalarından aldıkları görülmektedir. Bazı kadınlar ise anlaşmalı boşandıkları kocalarına mehir alacaklarını bağışlamışlar⁴¹ ya da boşanma sırasında mehirlerini kocalarından almışlardır⁴². Tereke kayıtlarında vefat eden erkeklerin genellikle mehir borçlusu olduğu dikkate alındığında kadınların en azından mehr-i müeccel hakkını evlilik sırasında elde etmedikleri anlaşılmaktadır⁴³.

İncelenen kayıtlarda kadınların bir kısmı nikâh sırasında mehirlerini (mehr-i müeccel) kocalarından almadıkları için boşanma durumunda veya kocaları öldüğünde sorunlar ortaya çıkmaktaydı. Bu hususta çok sayıda kayıt yer almaktadır. Alaca Mescid Mahallesi'nden olup vefat eden İbrahim Efendi'nin karısı Emetullah bint Mehmed, vekili aracılığıyla mahkemeye başvurmuştur. Emetullah, kocasından kendisine kalan miras payını ve mehir alacağını talep etmektedir. Yapılan muhakeme ile Emetullah Hatun ve İbrahim Efendi'nin diğer varisleri arasında sulh yapılmış ve bunun sonucunda Emetullah Hatun mehir hakkını ve miras alacağını elde etmiştir⁴⁴. Mehir talebiyle başvuran bazı kadınların davaları ise bu kadınların aleyhine karara bağlanıyordu. İmaret Mahallesi'nden Rabia bint Rıdvan, boşandığı kocası İbrahim bin Süleyman'ın zimmetinde 2000 akçe mehr-i müeccel alacağı olduğundan bahisle mahkemeye başvurmuştur. İbrahim ise mehr-i müeccel borcu olduğunu ancak Müslümanların tavassutuyla mehir ve nafaka için sulh yapıldığını, 800 akçe bedeli Rabia'ya ödediğini beyan etmiş ve şahitlerin de bu yönde tanıklıkta bulunması üzerine dava Rabia aleyhine sonuçlanmıştır⁴⁵. Bazı kadınlar ise mehir alacaklarını tahsil etmek için kocalarına ait gayrimenkulü satın alma yoluna gitmişlerdir. Kassaban Mahallesi'nden Ayşe binti Abdullah vefat eden kocası Durak'tan 1000 akçe mehir alacağı ve 500 akçelik miras payını elde etmek için adı geçen mahalledeki evi Sûk-i Sultanî'de 1500 akçe mukabilinde müzayede yoluyla

³⁸ Mehmet Akif Aydın, "Mehir", *İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 389.

³⁹ Mehmet Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1985, s. 32.

⁴⁰ Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 323-324.

⁴¹ NBKM, Oriental Department, S 1bis: 100/1.

⁴² NBKM, Oriental Department, S 1bis: 125/1.

⁴³ NBKM, Oriental Department, S 12.

⁴⁴ NBKM, Oriental Department, S 85: 80/1.

⁴⁵ NBKM, Oriental Department, S 308: 17/3.

satın almıştır. Mahkemede bizzat hazır bulunan Ayşe, merhum kocasının kızlarının vekili huzurunda alım-satım akdini gerçekleştirdiğini beyan etmiştir⁴⁶.

Boşanma

İslam hukukuna göre nikâh akdinin sona ermesi ancak talak ve fesih yoluyla mümkündür. Talak, evliliğin kocanın, bazı istisnai durumlarda kadının ya da her ikisinin irade beyanıyla veya kadı kararıyla sona erdirilmesidir. Fesih ise nikâh akdi sırasında ya da sonradan ortaya çıkan eksiklik sebebiyle akdin bozulmasıdır. Boşanma türleri olarak kocanın tek taraflı iradesiyle boşanma, karşılıklı rıza ile boşanma (muhâlaa) ve kaza-i boşanma (tefrik) şeklinde ifade edilebilir.⁴⁷

İncelenen dönemde Sofya'da kadınların boşanma hususunda mahkemeye doğrudan ya da vekilleri aracılığıyla başvurularına dair çok sayıda kayıt yer almaktadır. Kara Danişmend Mahallesi'nden Şehri bint İskender Bey mahkemeye vekil göndermiş ve Edirne'de ikamet eden kocasının vekilleri huzurunda kocasından boşanmıştır. Şehri Hatun'un boşanması anlaşmalı boşanma olarak mahkeme tarafından kayda geçirilmiştir.⁴⁸ Boşanma davalarında kadınların bir kısmını vekil olarak babaları temsil etmiştir⁴⁹. Anlaşmalı boşanmalarda kadınlar mehir, nafaka vs. haklarından vazgeçmek zorunda kalıyordu⁵⁰.

Kadınlardan bazıları kocalarının şartlı boşamaya dair beyanda bulunduğu iddiasıyla mahkemeye başvuruyordu. Kadınların boşanma hususunda yerel mahkeme dışında Divan-ı Hümâyûn'da hak arayışında bulunduğu dair örnekler vardır⁵¹. İslam hukukuna göre boşanma şarta bağlanır ve şart meydana gelirse boşanma işlemi gerçekleşmiş olurdu.⁵²

Şartlı boşanma ile ilgili başvurular genellikle şiddetli geçimsizlik durumunda ya da kocaları tarafından terkedilen ve nafakasız bırakılan kadınların tercih ettiği bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır. 20 Rebiülevvel 1027 / 17 Mart 1618 tarihli kayda göre Fatıma bint Abdullah vekili Hasan bin Ali aracılığı ile mahkemeye başvuruda bulunmuştur. İstanbul'dan Sofya kadına gönderilen belgede Fatma'nın kocası Ali'nin, şayet üç sonunda Sofya'ya geri dönmez ise karısının bayin-i talak boşanmış olacağı beyanı yer almaktadır⁵³. Bu beyanda belirtilen üç aylık sürede kocası Ali'nin Sofya'ya dönememesi durumunda Fatma bint Abdullah başka bir işleme gerek kalmadan boşanmış olacaktır. Başka bir kayıta Kurşunlu Mahallesi'nden Ayşe bint Abdullah, kocası Osman'ın üç yıldır kayıp olduğunu ancak kocasının gönderdiği

⁴⁶ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 76/1.

⁴⁷ Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 35-36.

⁴⁸ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 3/2.

⁴⁹ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 52/1, 100/1.

⁵⁰ NBKM, Oriental Department, S 85; 29/1, 32/3; S 1bis; 52/1, 100/1.

⁵¹ Bilgehan Pamuk, "Osmanlı Toplumunda Şartlı Boşanma Hadisesi: XVII. Yüzyıl Erzurum'undan Bir Vaka", *Bilig*, 44, 2008, s. 111-122.

⁵² Ebu'l-Fadl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, tarihsiz, /140.

⁵³ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 152/1.

mektup ile kendisini boşadığını beyan etmiştir. Ayşe'nin şahitleri ise Hacı Bekir ve Hacı Ahmed isimli şahıslardır. Şahitler, kadın lehine tanıklıkta bulunmuşlardır. Ancak mahkeme davayı hükme bağlamamıştır⁵⁴.

Boşanmadan kaynaklı alacaklarını tahsil etmek üzere de kadınların mahkemeyi kullandıkları anlaşılmaktadır. Cami-i Atik Mahallesi'nden Meryem bint Murad boşandığı kocası Mustafa bin Hüseyin'den alacaklarını tahsil için mahkemeye bizzat başvuruda bulunmuştur. Davalı Mustafa boşanmadan kaynaklı 4000 akçe borcu olduğunu kabul edip, bunun 500 akçesini teslim ettiğini beyan etmiştir. Mustafa geri kalan borç için evini bey' bi'l-vefâ⁵⁵ türünden satışını gerçekleştirmiştir⁵⁶.

Nafaka

Nafaka mülkiyet ilişkisinden ya da aile hukukundan kaynaklanan bakım yükümlülüğü ve bu hususta yapılan harcamaları ihtiva etmektedir.⁵⁷ Evlilik nafakası kocaya yüklenen bir mükellefiyettir. Koca karısının ihtiyaç duyduğu yeme-içme, giyinme ve mesken masraflarını karşılamak durumundaydı. Koca tarafından bu zaruri ihtiyaçlar karşılanamaması halinde kadın yargı yoluna başvurma hakkında sahipti. Bu gibi durumlarda kadı, karı-kocanın ekonomik ve sosyal vaziyetini dikkate alarak nafaka takdiri yapar ve miktarını tayin ederdi.⁵⁸

Evlilik nafakası ile ilgili kayıtlara kadı sicillerinde daha az rastlanmaktadır. Nafaka konusu daha çok boşanma durumunda ortaya çıkmaktaydı. Osmanlı döneminde Sofya'da evliliklerin sona erdirilmesinde genellikle anlaşmalı boşanma tercih edilmekteydi. Anlaşmalı boşanmalarda kadınlar genellikle iddet süresi içinde kocalarından alacakları nafaka hakkında vazgeçtikleri anlaşılmaktadır. İslâm hukukuna göre iddet, evliliğin herhangi bir sebeple sona ermesi durumunda kadının yeni bir evlilik yapabilmek için beklemek zorunda olduğu süreye denir. Kocasından boşanan kadının nafaka hakkı iddet süresi adı verilen süre içinde devam eder, iddet bittikten sonra kadının nafaka talep hakkı kalmaz.⁵⁹ Bekleme süresi evliliğin sonlanma şekline ya da kadının durumuna göre farklılık gösterir. Kocasını ölen kadın şayet hamile değilse iddet süresi dört ay on gündür. Boşanmış ya da nikâhı feshedilmiş kadınlar için bekleme süresi, hamile olup olmamalarına ve bazı fizyolojik özelliklerine göre değişmektedir. Hamile olanların iddeti doğumla sona

⁵⁴ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 153/6.

⁵⁵ Bey' bi'l-vefâ: Geri almak üzere satış akdi olarak bilinen bey' bi'l-vefa, Mecelle'de; "bir kimse bir malı ahara semeni reddettik de geri vermek üzere şu kadar kuruşa satmaktır" şeklinde tanımlanmıştır (Mecelle, m.118, Ali Haydar Efendi, I, 1930: 222-223).

⁵⁶ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 165/3.

⁵⁷ Celal Erbay, "Nafak", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 282.

⁵⁸ Erbay, "Nafak", s. 282.

⁵⁹ Hamza Aktan, "İslam Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 407

erer. Hamile olmayıp hayız gören kadınlar üç hayız süresince iddet beklerler.⁶⁰ İslam hukukunda boşanma yetkisi tek taraflı olarak erkeğe verilmiş olup kadınların boşanma talebi (tefrik türü boşanma) hukuken sınırlıydı. Bu nedenle boşanmak isteyen kadınlar kocalarını ikna etmek mecburiyetindeydi. Boşanma arzusunda olan kadınlar kocalarını boşanmaya razı edebilmek için iddet nafakası da dâhil olmak üzere birçok hakkından vazgeçiyorlardı. Kadınların nafakadan vazgeçerek boşandıklarına dair çok sayıda kayıt yer almaktadır.⁶¹ Kocalarından boşandıktan sonra çocuklarının bakımını üstlenen kadınlar, çocuklarının nafakası için mahkemeye başvurdukları ve bunun sonucunda kocaları hesabına yazılmak üzere mahkeme tarafından nafaka takdir edildiğine dair kayıtlara rastlanmaktadır.⁶²

Alım-Satım

Kadınların gayrimenkul alım satım işlemlerini yapmak üzere kimi zaman mahkemede hazır bulunmalarına karşılık alım-satım işlerini vekilleri aracılığı ile gerçekleştirenler de vardı. Bey'-i sahih veya bey'-i bât şeklinde ifade edilen satış işlemleri kesin bir satışı içermektedir. Buna göre muayyen bir mal bir bedel karşılığında satılmıştır.⁶³ Gayrimenkul alım-satımına dair sicil kayıtlarında ilk önce alıcı ve satıcının kimliğine yer verilirdi. Daha sonra gayrimenkulün bulunduğu yer, sınırları, özellikleri, fiyatı, tarafların icap ve kabulü ve mahkemenin onayı yer alırdı. Kayıtlar umumiyetle bu şablona göre düzenlenmiştir. Müslüman veya gayrimüslim kadınlar mahkemede bizzat bulunarak alım-satım işlemi yaptıkları gibi vekillerine de bu işleri gördürdükleri oluyordu. Gerek şehir merkezinden gerekse Sofya kazası köylerinden veya başka kazalardan kadınlar Sofya mahkemesini alım-satım işleri için kullanmışlardır. Ancak şehirli kadınların mahkemeyi daha fazla kullandıkları anlaşılmaktadır.

Gayrimenkul alım-satımında ev satışları ilk sırada yer almaktadır.⁶⁴ Bu satış akidlerinde kadınlardan doğrudan mahkemeye başvuranlar olsa da vekil aracılığıyla temsil çok daha yaygın idi. Gayrimenkul satışı Müslümanların kendi aralarında olabileceği gibi Müslüman kadınlar ve zimmiler arasında da satış akidlerinin yapıldığı mahkeme kayıtlarında yer almaktadır. Şarabdarlı Mahallesi'nde ikamet eden Mihri bint Abdullah, vekili sıfatıyla Davud Paşalı Mehmed Çavuş'a yetki vererek kendi mülkiyetinde olan evini 4000 akçe karşılığında zimmi Aleksandra bint Yino adlı kadına satmıştır. Alıcı zimmi kadın mahkemede bizzat bulunmuştur.⁶⁵

⁶⁰ Halil İbrahim Acar, "İddet", *İslâm Ansiklopedisi*, XXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 466-471.

⁶¹ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 4/3, 10/1, 52/1, 100/1, 125/1, 126/1,

⁶² NBKM, Oriental Department, S 149; 25a/3, 32a/3; , S 1 bis; 9/1, 10/1, 150/2.

⁶³ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 519

⁶⁴ Bu kayıtlardan bazıları için bakınız: NBKM, Oriental Department, S 308; 14/2; S 1 bis; 13/5, 25/1, 41/1, 60/3, 73/3, 77/1, 83/3, 98/3, 101/1, 105/1, 109/2, 113/2)

⁶⁵ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 37/1.

Osmanlı kadı sicillerindeki gayrimenkul alım-satımı hüccetleri incelendiğinde gayrimenkul satışı yapan kadınların satın alan kadınlardan daha fazla olduğu görülmektedir. Faroqhi, Kayseri ve Ankara’da ev sahipliği üzerine yaptığı araştırmasında çok sayıda ev satışı işlemini incelemiştir. Ev satın alandan daha fazla ev satışı yapan kadınların olduğunu tespit etmiştir. Faroqhi bu durumu kadınların satın alma yoluyla değil de miras yoluyla gayrimenkul sahibi olduklarını şeklinde değerlendirmiştir.⁶⁶ Aynı varsayım Sofya için de geçerli olabilir. Ev alım-satımı işlemleri incelendiğinde ev satışı yapan kadınların sayısı ev satın alan kadınlardan daha fazla olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durum hem Müslüman kadınlar hem de zimmi kadınlar için geçerlidir.

Sofya’da kadınların taraf olduğu gayrimenkul satışlarında geri almak üzere satış işlemi olan bey‘ bi’l-vefâ türünden satış işlemi azdır. Bey‘ bi’l-vefâ, Mecelle’de; “bir kimse bir malı ahara semeni reddettik de geri vermek üzere şu kadar kuruşa satmaktır” olarak tanımlanmıştır.⁶⁷ Bey‘ bi’l-vefâ kesin satış işlemi değildir. Daha çok borç para veren tarafın alacağını güvence altına alınmasını temin eden bir sözleşmedir. Bey‘ bi’l-vefâ akdi çerçevesinde yapılan gayrimenkul satışı işlemi, bedel geri getirildiğinde satış işlemi iptal edilmekte, satışa konu edilen mülk asıl sahibine iade edilmektedir. Belirlenen vade sonunda paranın iadesi söz konusu olmazsa bey‘ bi’l-vefâ akdi kesin satış işlemine dönüşmektedir.⁶⁸ Bu akid, enflasyonun mevcut, faizin ise yasak olduğu bir dönemde borçlanmayı kolaylaştırmakta, borç para veren kişinin parasını güvence altına almaktadır. Ancak İslâm hukukçularının birçoğu bazı zaruretlerden dolayı sonradan ortaya çıkan bu türden akidlere tereddütle yaklaşmış ve caiz görmemişlerdir. İncelenen dönemde Sofya’da Cami-i Atik Mahallesi’nden Meryem bint Murad boşandığı kocası Mustafa’dan boşanma işleminden kaynaklı alacağı olan 3500 akçe karşılığında Mustafa’dan ev satın almıştır. Ev satışı bey‘ bi’l-vefâ şeklinde ve 56 gün süreyle gerçekleştirilmiştir.⁶⁹ Bu kayda göre 56 günün sonunda Mustafa 3500 akçeyi Meryem’e geri öderse ev satışı işlemi iptal olacaktır. Şayet ödeme gerçekleşmezse satış işlemi kesinleşecektir. Meryem’in eski kocasından alacağı olan meblağı güvence altına almak için böyle bir yola başvurduğu anlaşılmaktadır.

Alacak-Verecek

Sofya’da kadınlar alacak-verecek meselelerinden dolayı kadı mahkemesine çok defa başvurmuşlardır. Alacak-verecek konusunda Müslüman kadınlara göre zimmi kadınların mahkemeyi daha fazla kullandığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu konuda Müslüman kadınların genellikle mahkemeye vekillerini göndererek işlerini

⁶⁶ Suraiya Faroqhi, *Orta Hâlli Müslümanlar 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri’de Ev Sahipleri ve Evler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 194-195.

⁶⁷ Mecelle, m.118.

⁶⁸ Çakır, *16. Yüzyılda Ayntab Şehri*, s. 598-600

⁶⁹ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 165/3.

yürüttükleri anlaşılmaktadır⁷⁰. Eski kocasıyla olan alacak-verecek meselesinden dolayı mahkemelik olan Fatma bint İlyas, 400 akçe kocasına borcu için bağını rehin bıraktığını, şimdiki durumda bağın tasarrufuna kocasının engel olduğu iddiasıyla eski kocası Veli bin Musa ile mahkemelik olmuştur. İfadesine başvuru Veli, bağ satın aldığı şahitleri aracılığı ile ispat etmiş ve Fatma Hatun davayı kaybetmiştir.⁷¹ Başka bir kayıta ise Sipahiler Mahallesi'nden Emine bint Abdullah, kızı Rahime'yi vekil kılarak, Pavlo veledi Niko adlı zimmeden bir miktar gümüş ve 2500 akçe alacağını talep etmiştir. Müslümanların tavassutuyla sulh yapılarak dava sonlandırılmıştır.⁷² Bir başka örnekte ise Kerime bint Abdullah, zimmi bir şahıstan 1 altın alacağı için mahkemede dava açmıştır. Yapılan yargılama sonucunda zimmi şahıs borcunu kabul etmiş ve mahkeme tarafından bu borcun alacaklı olan Kerime'ye ödenmesine hükümlenmiştir⁷³.

Miras Meseleleri

Müslüman kadınların miras meseleleri ile ilgili mahkemeyi sıkça kullandıkları anlaşılmaktadır. Miras hususunda haksızlığa uğradığını düşünen kadınlar kadiya başvurarak bunu düzeltme yoluna gidiyorlardı. Kadınlardan bazıları erkek akrabaları tarafından mağdur edildiğini, kendilerine İslâm miras hukuku kurallarına göre mirastan pay verilmediğini düşünüyorlardı. Mansur Hacı Mahallesi'nden Ümmühan bint Hacı Üveys, babasından kalan miras ile ilgili kardeşleriyle sorun yaşamış ve bu sebeple mahkemeye başvuruda bulunmuştur. Mahkemede kocası Hacı Perviz Beşe bin Abdullah'ın temsil ettiği Ümmühan kardeşleriyle olan miras davası sulh yoluyla çözüldüğü ve bu hususta herhangi bir sorunun kalmadığı anlaşılmaktadır⁷⁴.

Kocasından kalan miras ile ilgili oğluyula sorun yaşayan Kuru Çeşme Mahallesi'nden Seni Hatun Müslümanların tavassutuyla oğluyula sulh yaparak hakkını elde etmiş ve vekili aracılığıyla bu durumu mahkemeye bildirmiştir⁷⁵. Benzer bir konuda sorun yaşayan kadın, vefat eden Martolosbaşı İbrahim'in eşi Fatma Hatundur. Vekili aracılığı ile mirastan kendi payına düşen payı alamadığı için oğlu Ali Çelebi'den şikâyetçi olmuş ve Müslümanların aracılığında sulh yapılarak dava sona ermiştir⁷⁶.

Dayısının mirasından pay almak üzere mahkemeye başvuran Hadice bint Süleyman Müslümanların araya girmesiyle mirasın yarısı karşılığında 330 guruş almıştır⁷⁷. Müslüman kadınların miras konusunda hak arama talebiyle ilgili ilginç dava kayıtlarına da rastlanmaktadır. Galata Mahkemesi aracılığıyla Sofya kadı

⁷⁰ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 165/5.

⁷¹ NBKM, Oriental Department, S 308; 9/2.

⁷² NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 12/3.

⁷³ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 151/6.

⁷⁴ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 95/1.

⁷⁵ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 75/2.

⁷⁶ NBKM, Oriental Department, S 85; 45/2.

⁷⁷ NBKM, Oriental Department, S 149; 12a/1.

mahkemesine başvuran Fatma bint Ali Sofya'da vefat eden kardeşi Hasan Bey'in terekesinden kendi payını talep etmiştir. Mahkeme, gelen Galata mahkemesinden gelen yazıyı ve şahitlerin beyanlarını dikkate alarak Fatma'nın miras talebini haklı bulmuştur⁷⁸.

Müslüman kadınların miras konusunda mahkemeye başvurularının bir nedeni de miras kalan gayrimenkulün satışı ile ilgili olmaktaydı. Mansur Hacı Mahallesi'nden Fatma Hatun ve çocukları vekil aracılığı ile mahkemeye başvurarak kendilerine miras kalan çayı 3300 akçeye Bali Beşe'ye satmışlardır⁷⁹.

Kadınların miras hususunda mahkemeyi kullanma nedenlerinden birisi de çocukları için yakınlarından kalan mirastan nafaka takdir edilmesini sağlamaktır. Şecai Fakih Mahallesi'nden Fatma bint Abdullah Sofya mahkemesine başvuruda bulunmuştur. Başvurunun sebebi küçük yaşta oğlu Salih için amcasından kalan mirastan nafaka takdir edilmesidir. Fatma'nın nafaka talebini değerlendiren kadın nafaka miktarı olarak günlük altı akçe belirlemiştir.⁸⁰

Kadınların miras konusunda karşılaştıkları sorunlardan birisi de beytülmal emininin tutumlarıdır. Kara Danişmend Mahallesi'nden Fatma bint Abdullah, Sofya Beytülmal Emine Seyyid Ahmed Ağa'dan şikâyetçi olmuştur. Fatma'nın iddiasına göre vefat eden Ahmed bin Süleyman'ın mirasının dörtte biri hanımına dörtte üçü ise kendisine kalmışken, beytülmal emine bu paylaşım engel olmuştur. Emin Seyyid Ahmed, Fatma'nın ölen şahsın varisi olduğunu inkâr etmiştir. Müddeiden iddiasını ispat etmesi talep edilince, udûl-i müsliminden (Müslümanların adillerinden) iki şahıs Fatma lehine tanıklıkta bulunmuş ve Fatma davayı kazanmıştır.⁸¹

Diğer Meseleler

Müslüman kadınların mahkemeye doğrudan kullanıp işlem tesis ettikleri davalar da vardır. Cariye azadı ile ilgili olarak kadınların genellikle vekil aracılığı ile işlerini yürütmelerine karşılık bu iş için doğrudan mahkemeyi kullanan kadınlara da rastlanmaktadır. Kara Şahin Mahallesi sakinelerinden Fatma bint Nasuh Bey, Eflak asıllı cariyesini azat etmek üzere cariyesi ile birlikte Sofya mahkemesine başvuruda bulunmuş ve azat etme işlemini gerçekleştirmiştir.⁸² Hacı Hamza Mahallesi'nden Fatma bint Mehmed, Eflak asıllı cariyesi Mihriban bint Abdullah'ı azat etmiştir⁸³. Yazıcızâde Mahallesi'nden Ayşe bint İsmail, Rus asıllı cariyesinin azadı hususunda doğrudan mahkemeyi tercih etmiştir⁸⁴.

⁷⁸ NBKM, Oriental Department, S 149; 16a/3.

⁷⁹ NBKM, Oriental Department, S 149; 19a/2.

⁸⁰ NBKM, Oriental Department, S 12; 23.

⁸¹ NBKM, Oriental Department, S 149; 23a/2.

⁸² NBKM, Oriental Department, S 1bis; 136/1.

⁸³ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 158/5.

⁸⁴ NBKM, Oriental Department, S 149; 40a/2.

Cariyelerin mahkemeyi kullandıklarına dair dava kayıtlarına da rastlanmaktadır. Civanbaht bint Abdullah, daha önceden Orta Mescid Mahallesi sakinelerinden olup vefat eden Fatma bint Mehmed'in cariyesi olduğunu ve Fatma Hatun'un kendisini Müslümanların huzurunda azat ettiğini ancak bu duruma Fatma'nın kocası Mehmed'in itiraz ettiğinden dolayı mahkemeye başvuruda bulunmuştur. İfadesine müracaat edilen Mehmed, Civanbaht isimli cariyeyi merhum hanımı Fatma'nın azat etmediğini belirterek Civanbaht'ın iddiasını reddetmiştir. Kadı, bu durum karşısında Civanbaht'tan davasının ispat etmek üzere beyyine talep etmiştir. Udûl-i müsliminden iki şahit Civanbaht lehine tanıklıkta bulununca dava şahitlerin ifadesi doğrultusunda sonuçlanmış ve Civanbaht'ın ıtkına (azad olduğuna) hükmolunmuştur⁸⁵.

Müslüman kadınların mahkemeyi kullanma nedenlerinden birisi de vakıf işlemleridir. Hacı Hamza Mahallesi'nden Fatma bint Yusuf, mahallede yer alan evini ve bahçesini Hacı Mahallesi'nde yaşayan fakir ahalinin celebkeşan bedellerinin ödenmesinde kullanmak üzere vakfetmiştir. Ölünceye kadar bahsi geçen evde kendisinin sakin olacağını da ayrıca belirtmiştir. Fatma Hatun bu işlemi vekili aracılığı ile gerçekleştirmiştir⁸⁶.

Sonuç

XVII. yüzyılda Sofya mahkeme kayıtlarına göre Müslüman kadınların mahkemeyi kullanma pratiğini ele alan bu çalışmada şu sonuçlar elde edilmiştir: Mahkemede hukuki temsil anlamında kadınlar çoğu zaman vekil aracılığıyla temsil edilmiştir. Vekâleten temsil gayrimüslim kadınlarla kıyaslandığında Müslümanlar kadınlar arasında daha yaygındır. Özellikle yerel seçkin kadınlar, maddî açıdan zengin kadınlar ve statü sahibi kocaya sahip olanlar her zaman olmasa da genellikle kadı mahkemesine vekil gönderiyorlardı. Bunun muhtemel sebepleri arasında Müslüman kadınların kamusal alanda fazla görünür olmak istemedikleri düşünülebilir. Zimmi kadınlar ise vekil göndermek yerine Osmanlı mahkemesine aracısız başvurmayı Müslüman kadınlara göre daha fazla tercih ediyorlardı.

Osmanlı Devleti'nde bilhassa XVI. yüzyıldan itibaren nikâh akidlerinin kadı mahkemesinde ya da kadı izni ile yapılmasına önem verilmiş olması nedeniyle Sofya'da kadı marifetiyle nikâh akdi uygulaması yaygındır. Bu doğrultuda kadı tarafından düzenlenen izinnâme belgesi ile nikâh akidleri gerçekleştirilmiştir. Evliliğin bir neticesi olan mehir alacaklarını talep etmek üzere kadınların mahkemeyi kullandığı anlaşılmaktadır. Kadınların bir kısmı nikâh sırasında mehirlerini (mehr-i müeccel) kocalarından almadıkları için boşanma durumunda veya kocaları öldüğünde mehir konusunda sorun yaşadıkları ve mağdur oldukları tespit edilmiştir.

⁸⁵ NBKM, Oriental Department, S 149; 27b/2.

⁸⁶ NBKM, Oriental Department, S 149; 16b/5. Başka bir örnek için bakınız: NBKM, Oriental Department, S 85; 68/2.

Sofya’da kadınların boşanma hususunda mahkemeye doğrudan ya da vekilleri aracılığıyla başvurularına dair çok sayıda kayıt yer almaktadır. Şartlı boşanma ile ilgili başvurular genellikle şiddetli geçimsizlik durumunda ya da kocaları tarafından terkedilen ve nafakasız bırakılan kadınların tercih ettiği bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır. Boşanmadan kaynaklı alacaklarını tahsil etmek üzere kadınlar mahkemeyi kullanmışlardır. Osmanlı döneminde Sofya’da evliliklerin sona erdirilmesinde genellikle anlaşmalı boşanma tercih edilmiştir. Anlaşmalı boşanmalarda kadınlar genellikle iddet süresi içinde kocalarından alacakları nafaka hakkından vazgeçmişlerdir. Çocuklarının bakımını üstlenen kadınlar, kocaları hesabına yazılmak üzere mahkeme tarafından nafaka takdir edilmesini sağlamışlardır.

Kadınların gayrimenkul alım-satım işlemlerini yapmak üzere kimi zaman mahkemede hazır bulunmalarına karşılık genellikle bu gibi işlerini vekilleri aracılığı ile gerçekleştirmişlerdir. Gayrimenkul alım-satımında ev satışları ilk sırada yer almaktadır. Ev satışı yapan kadınların sayısı ev satın alan kadınlardan daha fazladır. Bu durum kadınların satın alma yoluyla değil de miras yoluyla gayrimenkul sahibi olduklarını göstermektedir. Müslüman kadınların miras meseleleri ile ilgili mahkemeyi sıkça kullandıkları anlaşılmaktadır. Miras hususunda haksızlığa uğradığını düşünen kadınlar kadıya başvurarak bunu düzeltme yoluna gidiyorlardı. Kadınlardan bazıları erkek akrabaları tarafından mağdur edildiğini, kendilerine İslâm miras hukuku kurallarına göre mirastan pay verilmediği düşüncesiyle mahkemede hak arayışında bulunmuşlardır.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

Sofya Şer‘iyye Sicilleri

St. Cyril and Methodius National Library of Sofia (NBKM), Oriental Department, Sofya, Bulgaristan.

S 344	957/1550
S 1bis	1026-1027/1617-1618
S 308	1028-1029/1619
S 12	1082-1089/1671-1678
S 85	1090-1092/1680-1681
S 149	1094-1095/1683-1684

B. Kaynak, Araştırma ve İnceleme Eserleri

Abacı, Nurcan, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Acar, Halil İbrahim, “İddet”, *İslâm Ansiklopedisi*, XXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 466-471.

Aktan, Hamza, “İslam Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 396-433.

Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-Hükkâm Şerh-i Mecelletü'l-Ahkâm*, I, IV, İstanbul 1930.

Argıt-İpşirli, Betül, “Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/5, 2005, s. 575-621.

Aydın, Mehmet Akif, “Mehir”, *İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 389-391.

Aydın, Mehmet Akif, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1985.

Crampton, R.J, *Bulgaristan Tarihi*. (çev. N. Ekici), Jeo Politika Yayınları, İstanbul 2007.

Çakır, İbrahim Etem, “Zimmi Kadınlar Kadı Mahkemesinde”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 21, 2014, s. 41-66.

Çakır, İbrahim Etem, *16. Yüzyılda Ayntab Şehri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

Çakır, İbrahim Etem, “Osmanlı Taşrasında Elitler XVII Yüzyıl Sofya Örneği”, *Archivum Ottomanicum*, 33, 2016, s. 63-81.

Çakır, İbrahim Etem, “Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 36, 2016, s. 201-216.

Çakır, İbrahim Etem, “Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü XVII Yüzyılın İkinci Yarısı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56, 2016, s. 1365-1386.

Düzdağ, M.Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Erbay, Celal, “Nafak”, *İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 282-285.

Erdoğan-Kaçan, Meryem, “1166-1167/1752-1754 Tarihli (R 37 Numaralı) Rusçuk Şer’iyye Sicili’nin Tanıtımı ve Fihristi”, *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, (ed. Meral Bayrak Ferlibaş), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2001, s. 443-478.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, (haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Faroqhi, Suraiya, *Orta Hâlli Müslümanlar 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri’de Ev Sahipleri ve Evler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

Gerber, Haim, “Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa 1600-1700”, *International Journal of Middle East Studies*, XII-3, 1980, s. 231-244.

Gradeva, Rossitsa, “Towards the Portrait of “the Rich” in Ottoman Provincial Society: Sofia in the 1670s.”, *Provincial Elite in the Ottoman Empire*, 10-12 Ocak 2003 Rethymno, Crete University Press 2005, s. 147-197.

İnanır, Ahmet, *İbn Kemal’in Fetvaları Işığında Osmanlı’da İslâm Hukuku*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

Ivanova, Svetlana, “The Sicills of The Ottoman Kadis. Observations over the Sicill Collection at the National Library in Sofia, Bulgaria”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, (edit. Kemal Çiçek), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 51-76.

Jaschke, Gotthard, “Türkiye’de İmam Nikâhı”, (çev. A. Mumcu), *Sabri Şakir Ansay Armağanı*, Ankara 1964, s. 11-34.

Jennings, Ronald C., “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVIII-1, 1975, s. 53-114.

Jennings, Ronald C., “The Office of Vekil (Wakil) in 17th Century Ottoman Sharia Courts”, *Studia Islamica*, 42,1975, s. 147-169.

Jennings, Ronald C., “Zimmis (Non Muslims) in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXI-3, 1978, s. 225-293.

Jennings, Ronald C., “The Legal Position of Women in Kayseri, A Large Ottoman City, 1590-1630. *International Journal of Women’s Studies*, 3, 1980, s. 559-582.

Karaman, Hayreddin, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

Koçak, Zülfiye, “Osmanlı Toplumunda Zimmî Kadınların Kadı Mahkemelerini Kullanma Pratiği: Vidin Örneği (1700-1750)”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 7/1, 2018, s. 167-210.

Koçak, Zülfiye, “Ekonomik ve Sosyal Münasebetler Özelinde Vidin’de Müslim-Gayrimüslim İlişkileri (1700-1750)”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22/2, 2018, s. 1109-1136.

Koçak, Zülfiye, “Ayntab Mahkemesinde Kadınların Hak Arama Mücadelelerine Dair Bazı Değerlendirmeler (1600-1650)”, *Gaziantep Üniversitesi Ayntab Araştırmaları Dergisi*, 4/1, 2021, s. 15-36.

Laiou, Sophia, “Osmanlı Dünyasında Hristiyan Kadınlar: Rum Cemaatinin Şer‘iye Mahkemelerinde Açtıkları Kişilerarası Davalar ve Aile Davaları (17 ve 18. Yüzyıllar)”, *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, (derleyenler: Amila Buturovic – Irvin Cemil Shick), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 253-280.

Mevsilî, Ebu’l-Fadl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl-i-Muhtâr*, III, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye Beyrut, tarihsiz.

Pamuk, Bilgehan, “Osmanlı Toplumunda Şartlı Boşanma Hadisesi: XVII. Yüzyıl Erzurum’undan Bir Vaka”, *Bilig*, 44, 2008, s. 111-122.

Peirce, Leslie, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı’da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

Özkan, Selim Hilmi, “Balkanlar’da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)”, *Avrasya Etüdleri Balkanlar Özel Sayısı*, 2016-2, s. 279-314.

Özkaya, Yücel, Sofya’da Millî Kütüphane “National Biblioteque” deki Şer‘iyye Sicilleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII/24, 1980, s. 21-29.

Selçuk, Hava, “Vidin’de Toplumsal Hayat: 13 Numaralı Şer‘iyye Sicili’ne Göre (1698-1699)”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, IV/14, 2012, s. 27-46.

Şahin, İlhan, “Sofya”, *İslâm Ansiklopedisi*, 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 344-348.

Todorov, Nikolai, *The Balkan City 1400-1900*. Seattle and London: University of Washington Press 1983.

Uğur, Yunus, “Mahkeme Kayıtları (Şer‘iyye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I, 2003, s. 305-344.

Uğur, Yunus, “Şer‘iyye Sicilleri”, *İslâm Ansiklopedisi*, 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 8-11.

Women, the Family, and Divorce Laws in Islamic History, edit: Amira el-Azhary Sonbol, Syracuse University Press, 1996.

Women in the Ottoman Empire Middle Eastern Women in the Early Modern Era, (edit: Madeline C. Zilfi), Leiden: Brill, 1997.